

جایگاه عصمت و مقام قدسی حضرت فاطمه زهرا علیها السلام در پرتو حدیث «خشم و رضایت الهی»

گفت‌وگو با استاد حسن رمضانی خراسانی

در این گفت‌وگو، جایگاه والای حضرت فاطمه زهرا علیها السلام در پرتو حدیث «خشم و رضایت الهی» و دلالت آن بر عصمت، علم و مقام قدسی آن حضرت بررسی می‌شود. همچنین، با تبیین رابطه رضایت الهی و اراده معصومانه حضرت زهرا علیها السلام، به شبهه تابعیت خداوند از اراده بنده پاسخ داده می‌شود. در ادامه، با تأکید بر مبانی معرفتی و عرفانی علامه حسن‌زاده آملی رحمه‌الله، انگیزه‌ها و اهداف تألیف رساله «فصّ حکمة عصمتیّة فی کلمة فاطمیّة» و نقش آن در تبیین ابعاد ناشناخته شخصیت و حقیقت وجودی حضرت فاطمه زهرا علیها السلام مورد بررسی قرار می‌گیرد.

○ ریشه تاریخی و انگیزه اصلی علامه از نگارش کتاب «مأساة الزهراء علیها السلام» چه بود و این اثر در چه بستری شکل گرفت؟

• با توجه به حدیث پیامبر صلی الله علیه و آله در مورد فاطمه زهرا علیها السلام «إِنَّ اللهَ يَغضَبُ لِغَضَبِ فاطِمَةَ وَ يَرضى لِرِضاها» آیا این نقص در ذات خدا نیست که اختیار خود را به بنده خود می دهد؟

سخن گفتن درباره حضرت فاطمه زهرا علیها السلام، از نوع «سهل و ممتنع» است؛ سهل است؛ زیرا فضائل آن‌حضرت فراوان است و ممتنع است؛ زیرا عمق و عظمت شخصیت ایشان فراتر از ادراک و بیان کامل انسان است؛ از این‌رو، در بررسی مقام والای آن بانوی بزرگوار، به حدیث شریف پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله توجه می‌کنیم که فرمودند: «إِنَّ اللَّهَ يَغْضَبُ لِغَضَبِكِ وَيَرْضَى لِرِضَاكِ»؛ یعنی خداوند به‌طور قطع، با خشم تو خشمگین و با رضایت تو خشنود می‌شود.

۱. اعتبار حدیث و دلالت آن

این حدیث از روایات مشهور میان شیعه و اهل سنت است و در منابع متعدد حدیثی، از جمله ذخائرالعقبی[۱]، مجمع‌الزوائد[۲]، کنزالعمال[۳] و اسدالغابة[۴] و ابن‌حجر در تهذیب‌التهذیب[۵] و در کتاب‌های متعدد دیگر نقل شده است. وجود کلمه «إنّ» در آغاز حدیث، بر تأکید و قطعیت مضمون آن دلالت دارد. پیام اصلی حدیث، بیان پیوند عمیق میان رضایت و خشم حضرت زهرا علیها السلام و رضایت و خشم خداوند است؛ به‌گونه‌ای که این بیان کوتاه، هم هشداری جدی درباره آزار آن‌حضرت و هم تشویقی مؤثر برای جلب رضایت ایشان به‌شمار می‌رود.

۲. دلالت حدیث بر عصمت و علم الهی حضرت زهرا علیها السلام

از این حدیث استفاده می‌شود که حضرت فاطمه علیها السلام در مرتبه‌ای از قداست و کمال قرار دارند که خشم و رضایت ایشان همواره مطابق حق و مورد رضایت خداوند است؛ زیرا اگر ایشان معصوم نبودند یا از علم و معرفت کافی برخوردار نبودند، احتمال داشت در مواردی برخلاف حق خشمگین یا خشنود شوند؛ بنابراین، این حدیث شریف علاوه بر اثبات مقام عصمت، بر علم و معرفت ویژه آن‌حضرت نیز دلالت دارد.

بر همین اساس، گفتار، کردار، اعتراض، پذیرش، محبت و ناخشنودی ایشان معیار تشخیص حق از باطل است. هر کس مورد خشم ایشان قرار گیرد، به مقتضای این حدیث، در مسیر مخالفت با حق و رضایت الهی قرار گرفته است.

۳. نمونه تاریخی و پیامدهای حدیث

غصب فدک، کنارگذاشتن امیرالمؤمنین علی علیه السلام از جایگاه خلافت و دیگر حوادث پس از رحلت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، از جمله مسائلی بود که موجب ناخشنودی و اعتراض حضرت زهرا علیها السلام شد. با توجه به دلالت حدیث، این ناخشنودی صرفاً واکنشی شخصی نبود؛ بلکه بیانگر مخالفت با آنچه برخلاف حق و رضایت الهی می‌دانستند، بود.

۴. تبیین رابطه خشم و رضایت خداوند با حضرت زهرا علیها السلام

در تفسیر حدیث، ممکن است چنین تصور شود که اراده خداوند تابع خشم و رضایت حضرت فاطمه علیها السلام است؛ اما برداشت دقیق‌تر آن است که حضرت زهرا علیها السلام مظهر خشم و رضایت الهی هستند، نه منشأ مستقل آن. خشم و رضایت ایشان برخاسته از خواسته‌های نفسانی و تمایلات شخصی نیست؛ بلکه کاملاً با اراده و رضایت خداوند هماهنگ است.

این حقیقت با مقام انسان کامل ارتباط دارد؛ انسانی که مظهر اسماء و صفات الهی است و در روایات با تعبیر «نَحْنُ أَسْمَاءُاللَّهِ» معرفی شده است. حضرت فاطمه علیها السلام نیز به‌سبب مقام والای بندگی و معرفت، از خودبینی و خودخواهی رها شده و خواست ایشان در مسیر خواست خداوند قرار گرفته است.

حدیث شریف بیش از آنکه بیانگر تابعیت خداوند از اراده حضرت فاطمه علیها السلام باشد، حقیقت عصمت و مقام انسان کامل را آشکار می‌کند. حضرت زهرا علیها السلام مظهر رضایت و خشم الهی هستند؛ زیرا در مقام بندگی چنان به حق وابسته‌اند که خواست و رضایت‌شان از خواست و رضایت خداوند جدا نیست. این همان مرتبه والای فانی‌شدن در اراده الهی و باقی‌ماندن به بقای اوست.

۵. پاسخ به شبهه تابعیت خداوند از اراده بنده

اینکه خداوند به‌سبب خشم فاطمه خشمگین و به‌سبب رضایت ایشان خشنود می‌شود، به‌معنای واگذاری اختیار الهی به یک بنده نیست؛ زیرا خداوند با اراده و اختیار خویش، نسبت به ظلم و ستم خشمگین و در برابر نیکی و عمل صالح خشنود می‌شود؛ بنابراین، این رابطه نه نشانه نقص در ذات الهی، بلکه جلوه‌ای از صفات جلالیه و جمالیه خداوند است.

بنابراین، حدیث شریف بیش از آنکه بیانگر تابعیت خداوند از اراده حضرت فاطمه علیها السلام باشد، حقیقت عصمت و مقام انسان کامل را آشکار می‌کند. حضرت زهرا علیها السلام مظهر رضایت و خشم الهی هستند؛ زیرا در مقام بندگی چنان به حق وابسته‌اند که خواست و رضایت‌شان از خواست و رضایت خداوند جدا نیست. این همان مرتبه والای فانی‌شدن در اراده الهی و باقی‌ماندن به بقای اوست.

نتیجه‌گیری

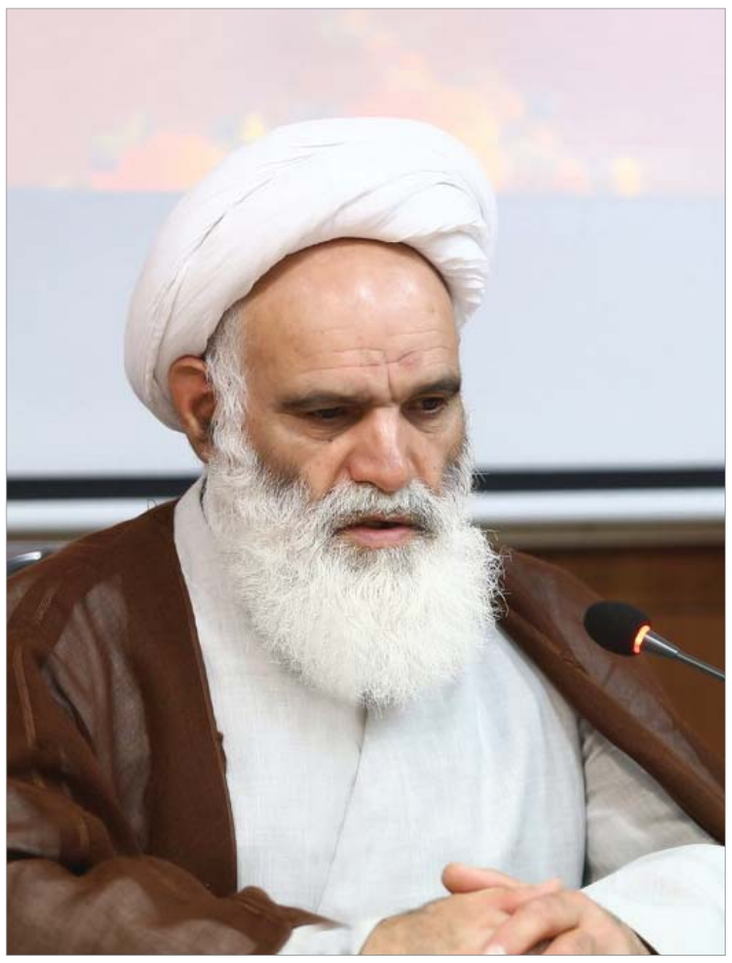
از این حدیث شریف استفاده می‌شود که غضب فاطمه سیدة نساءالعالمین علیها السلام، به‌حق است و رضای او به حق و راه و کار و گفتار و اعتراض و ردّ و قبولش همه حق است و معیار و میزان شناخت حق است. در اصول و فروع، قول و فعلش مثل قول و فعل همسر عظیم‌المقام و رفیع‌المنزلتش، حق و حجت است. هر کس مغضوب او باشد، حتماً بر باطل و مغضوب خداست و محبوب و مقبول او، محبوب و مقبول درگاه خداست.

غصب فدک، غصب خلافت از حضرت علی علیه السلام و استیلای دیگران بر امور مسلمین، همه موجب غضب فاطمه علیها السلام شد و به حکم این حدیث، موجب غضب خدا نیز گردید.

○ چه مبانی معرفتی و انگیزه‌های فکری و عرفانی، علامه حسن‌زاده آملی رحمه‌الله را به تألیف رساله «فصّ حکمة عصمیّة فی کلمةٍ فاطمیّة» سوق داد و این اثر، در پی تبیین کدام ابعاد از مقام و حقیقت وجودی حضرت فاطمه زهرا علیها السلام است؟

• رساله قدسیه و نوریه فصّ حکمة عصمتیة فی کلمة فاطمیّه با هدف تتمیم فصوص الحکم شیخ اکبر و انگیزه تبیین ابعاد وجودی و شخصیت حقیقی صدیقه طاهره فاطمه زهرا علیها السلام و مقامات بلند و رفیع علمی و عملی آن یادگار و ودیعه پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به رشته تحریر درآمده است تا آفاق جدید و فصولی نوین در جهت تأمّل، تدقیق و تحقیق درباره فاطمه زهرا علیها السلام بازگشاید و راه استکمال و ولایت را در مقام قرب الی الله و لقاء رب نشان دهد و اوصاف ناگفته و ویژگی‌های نانوشته‌ای از لایه‌های باطن حضرت را متجلّی سازد.

استاد خود در تبیین انگیزه‌شان مرقوم داشته‌اند: این علق نفیس به‌نام فصّ حکمة عصمتیّة فی کلمةٍ فاطمیّه، به‌عنوان مستدرک و متمّم کتاب مستطاب فصوص الحکم شیخ اکبر محیی‌الدین طائی حاتمی را در ۲۲ فصل به رشته تحریر درآورده و آنگاه آن را در نوزده فصل شرح کرده‌ام[۶] و آن را با هدف تبیین، تحلیل و توصیف مقامات معرفتی معنویتی ریحانه پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بر اساس آیات، روایات و نقل کلمات حضرت زهرا علیها السلام آن هم بخشی از منقبت‌های آن جناب نوشته‌ام.[۷]

○ الهام معنوی و وجه تسمیه رساله فاطمیّه

• ایشان در انگیزه و وجه تسمیه رساله یادشده مرقوم کرده‌اند: انگیزه من بر تدوین این صحیفه مکرّمه، القائی سبّوحی بود که روزی بر یکی از شاگردان ما شد. وی که حایز منقبت علم و عمل است، هنگامی که تدریس ما در کتاب فصوص الحکم شیخ اکبر به «فص عیسوی» رسید، در یک توجه روحانی، عنوان این صحیفه نوری به این عبارت «فصُّ حکمةٍ عصمتیّةٍ فی کلمةٍ فاطمیةٍ» از قلبش بر زبانش جاری شد. از این عنوان خیلی خوشم آمد، در روع من دمیده شد و در بیان آن، مطالبی را القا کردیم که آن را به شما هدیه کردیم و آن را در بیان این فص نگاشتیم و این را تتمه فصوص الحکم قرار دادیم.[۸]

استاد سپس نوشته‌اند: فصوص الحکم ابن‌عربی مشتمل بر ۲۷ فصّ است و هر فصّ آن، به‌نام یکی از انسان‌های کامل، که از آن به «کلمه» تعبیر شده و در هر فصّ، سلطان و محور بحثْ، یکی از امّهات مسائل مهم قرآنی و اصول معارف اصیل عرفانی انسان‌ساز است؛ مثلاً، در «فصّ آدمی»، از وجوب خلیفة‌الله و انسان کامل؛ در «فصّ شیثی»، از عطایا و منح و هبات؛ در «فصّ اسماعیلی»، از خلود عذاب و اقسام جنّت و نار و احوال نفوس در برازخ و قیامت؛ در «فصّ یعقوبی»، از دین؛ در «فصّ یوسفی»، از نوم و خیال و تمثّل و عالم مثال و در «فصّ محمّدی» از فردیت. نام ۲۵ نفر از پیغمبران مذکور در قرآن آمده است؛ غیر از یسع و ذوالکفل که در قرآن آمده و فصوص ابن‌عربی از آنها نامی نبرده و به چهار شخص دیگر که عبارتند از: شیث، عزیر، لقمان و خالد نیز فصّی از فصوص اختصاص یافته است.[۹]

○ ضرورت اختصاص فصّی مستقل به حضرت فاطمه زهرا علیها السلام

• ایشان آنگاه نوشته‌اند: در دوره‌های تعلیم و تدریس فصوص‌الحکم، همواره این خاطره به من روی می‌آورد که چرا در این کتاب، فصّی به‌نام یکی از زنان نادره دوران، مانند مظهر ایمان و احسن منازل قرآن، حضرت عصمة‌الله الکبری فاطمه بنت خاتم‌الانبیاء صلی الله علیه و آله و یا حضرت مریم بنت عمران علیها السلام منصوص در چند آیت قرآن اختصاص نیافته و آن را از آدم تا خاتم در ۲۷ فصّ، فقط به مردان اختصاص داده است؟! و چرا تأسّی به قرآن کریم نشده است که خداوند سبحان در مورد انبیا علیهم السلام، تنی چند از پیامبران را نام برده و پس از آن فرموده است: «وَالَّتِي أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيهَا مِن رُّوحِنَا» (انبیاء: ۹۱). علاوه بر اینکه یک سوره قرآن کریم به‌نام حضرت مریم است که سوره «کهیعص» است؟ ...[۱۰]

پس انگیزه‌های تدوین رساله و صحیفه نور یادشده عبارتند از:

۱. تتمیم و تکمیل فصوص‌الحکم ابن‌عربی از ۲۷ فصّ به ۲۸ فصّ، آن هم به‌نام انسان کامل و مظهر ایمان و احسن منازل قرآن فاطمه زهرا علیها السلام؛

۲. تبیین مقامات ناشناخته، ناگفته و نانوشته فاطمه زهرا علیها السلام و شرح آن بر اساس آیات قرآن کریم و احادیث و روایات منقول از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و اهل‌بیت عصمت و طهارت علیهم السلام و بیانات خود حضرت صدیقه طاهره علیها السلام؛

○ نتیجه‌گیری

رساله قدسیه و نوریه فصّ حکمة عصمتیة فی کلمة فاطمیّه با هدف تتمیم فصوص‌الحکم شیخ اکبر و انگیزه تبیین ابعاد وجودی و شخصیت حقیقی صدیقه طاهره فاطمه زهرا علیها السلام و مقامات بلند و رفیع علمی و عملی آن یادگار و ودیعه پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به رشته تحریر درآمده است تا آفاق جدید و فصولی نوین در جهت تأمّل، تدقیق و تحقیق درباره فاطمه زهرا علیها السلام بازگشاید و راه استکمال و ولایت را در مقام قرب الی‌الله و لقاء رب نشان دهد و اوصاف ناگفته و ویژگی‌های نانوشته‌ای از لایه‌های باطن حضرت را متجلّی سازد.

• پی نوشت‌ها

۱. طبری، ذخائر العقبی، ص۳۹.
۲. هیثمی، مجمع‌الزوائد، ج۹، ص۲۰۳.
۳. متقی هندی، کنزالعمال، ج۱۳، ص۶۷۴، ح۳۷۷۲۵.
۴. ابن‌اثیر جزری، اسدالغابة، ج۵، ص۵۲۲.
۵. ابن‌حجر عسقلانی، تهذیب‌التهذیب، ج۱۲، ص۴۲۲.
۶. حسن حسن‌زاده آملی، شرح فص حکمة عصمتیة فی کلمة فاطمیه، چ سوم، قم، طوبی، ۱۳۸۲، ص ۵.
۷. همان، تهران، سروش، ۱۳۷۷، ص ۲۹ ـ ۲۸ و ص ۳۲ ـ ۳۱، چاپ اول و نیز: همان، با ترجمه محمدحسن نایبی، قیام، ۱۳۷۸.
۸. همان، ص ۵۵.۵۶ و ص ۷۸.۷۹. در شرح فص حکمة عصمتیّة فی کلمةٍ فاطمیه، ص ۱۰ محل تدریس «فصوص» را آمل و نام شاگرد سلوکی و علمیشان را جناب خواجه ابوسعید حاج‌آقا رضا ولائی نام برده‌اند.
۹. همان، ص ۵.۷.
۱۰. همان، ص ۸.۹.